

ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Лариса Журавльова, Людмила Сергеева

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті розглядаються деякі аспекти формування самостійності молодших школярів в умовах початкової школи. Розкривається поняття «самостійність молодшого школяра», під яким розуміється вміння ставити перед собою різноманітні завдання й виконувати їх за межами опори й спонукання ззовні. Новоутворення й визначальні риси цього віку, такі, як пізнавальна спрямованість, уміння ставити перед собою цілі, планувати й організувати свою роботу, рефлексія, ініціативність, творча активність, є підґрунтям і, водночас, розширенням кола ключових аспектів стосовно розвитку самостійності. Акцентовується увага на основних принципах неперервності, наступності освіти й комфортності розвитку дитячої особистості, що дають змогу створювати середовище, у якому новоутворення цього віку максимально розвиваються, завдяки чому формується самостійність. Наголошується на тому, що все це є основою для розвитку й формування відповідальності в наступному віковому періоді. Щодо принципу неперервності освіти, то неперервна освіта реалізується шляхом забезпечення наступності й перспективності змісту й координації навчально-виховної діяльності на етапі початкової ланки освіти. Визначається сутність принципу наступності (який розкривається за допомогою його провідної функції – забезпечення літичного розвитку дитини впродовж перехідних вікових періодів) і принципу комфортності. Останній реалізується шляхом підготовки й перепідготовки педагогічних кадрів у системі вищої освіти, а також через набуття професійної компетентності відповідно до вимог сучасності, формування самостійності й гуманістичних взаємовідносин у системі «дитина-педагог», «педагог-дитина». Зазначається, що реалізація означених принципів організації життєдіяльності особистості впродовж молодшого шкільного дитинства сприятиме формуванню самостійності, збереженню унікальності, своєрідності й самобутності кожного учня, що допоможе дитині уникнути дискомфорту, коли вона опиниться в новій соціальній ситуації розвитку.

Ключові слова:

самостійність; молодший школяр; новоутворення; пізнавальна активність; рефлексія; ініціативність; творча активність; принцип неперервності; принцип наступності й комфортності.

Аннотация:

Журавльова Лариса, Сергеева Людмила. Формирование самостоятельности младших школьников в условиях начальной школы.

В статье рассматриваются некоторые аспекты формирования самостоятельности младших школьников в условиях начальной школы. Раскрывается понятие «самостоятельность младшего школьника», под которым понимается умение ставить перед собой различные задачи и решать их за пределами опоры и побуждения снаружи. Новообразования и определяющие черты этого возраста, такие, как познавательная направленность, умение ставить перед собой цели, планировать и организовывать свою работу, рефлексия, инициативность, творческая активность, являются основой, и в то же время, расширением круга ключевых аспектов, касающихся развития самостоятельности. Акцентируется внимание на основных принципах непрерывности, преемственности образования и комфортности развития детской личности, которые позволяют создавать среду, в которой новообразования этого возраста максимально развиваются, вследствие чего формируется самостоятельность. Подчеркивается, что все это является основой для развития и формирования ответственности в следующем возрастном периоде. Относительно же принципа непрерывности образования, то он реализуется путем обеспечения преемственности и перспективности содержания и координации воспитательной деятельности на этапе начального звена образования. Определяется сущность принципа преемственности, который раскрывается с помощью его ведущей функции – обеспечения литического развития ребенка в течение переходных возрастных периодов, и принципа комфортности. Его реализация осуществляется путем подготовки и переподготовки педагогических кадров в системе высшего образования, формирования профессиональной компетентности в связи с требованиями современности, а также самостоятельности и гуманистических взаимоотношений в системе «ребенок-педагог», «педагог-ребенок». Отмечается, что реализация указанных принципов организации жизнедеятельности личности на протяжении младшего школьного детства будет способствовать сохранению его уникальности, формированию самостоятельности, своеобразия и самобытности каждого ученика, что поможет ребенку избежать дискомфорта, когда он окажется в новой социальной ситуации развития.

Ключевые слова:

самостоятельность; младший школьник; новообразования; познавательная активность; рефлексия; инициативность; творческая активность; принцип непрерывности; принцип преемственности и комфортности.

Resume:

Zhuravliova Larysa, Serheieva Liudmyla. Formation of junior schoolchildren's independence under conditions of primary school.

The article discusses some aspects of junior schoolchildren's independence under conditions of primary school. The notion of "the junior schoolchild's independence" is seen as the ability to set various tasks and solve them without a support and motivation from the outside. The new and defining features of this age such as cognitive orientation, ability to set goals, plan and organize one's work, reflection, initiative, creative activity, are the basis and at the same time, expand the range of key aspects for the development of independence. Attention is emphasized on basic principles of continuity, continuity of education and comfort of the child's personality development, which give an opportunity to create an environment in which new features of this age develop in full and result in independence formation. It is accentuated that all this is the basis for development and formation of responsibility in the next age period. As for the principle of continuity of education, it is realized by providing continuity and prospects of content and coordination of educational activities at the stage of primary level education. The authors determine the nature of the principle of continuity which is revealed through its leading function – providing the lytic development of the child during the transitional age periods, and the principle of comfort. Its implementation is carried out through training and retraining of teaching staff in the system of higher education, formation of professional competence corresponding the requirements of present days, independence and humanistic relationships in the system "child-teacher", "teacher-child". It is noted that implementation of the above mentioned principles of personality's life organization during primary school age will contribute to preservation of its uniqueness, independence formation, originality and distinctness of each student that will help a child to avoid discomfort when he finds himself in a new social situation of development.

Key words:

independence, junior schoolchild, new features, cognitive activity, reflection, initiative, creative activity, the principle of continuity and comfort.

Постановка проблеми. Сьогодні маємо середовища, яке розуміється як складний соціальний запит на створення освітнього інтегративний процес, що охоплює компоненти

взаємодії вчителів і учнів, вихователів і вихованців і орієнтується на особистість як найважливішу цінність. Особливе значення має освітнє середовище в просторі розвитку системи освіти.

Модернізація системи освіти потребує розробки нових підходів до завдань і змісту освіти, а також зміни парадигми виховання школяра в напрямі особистісно-орієнтованого навчання. Усе це дає змогу розглянути об'єднання «вчитель-школяр» як єдину систему розвитку й визначити засоби, за допомогою яких можна активувати розвиток цієї системи й усіх суб'єктів, які входять до неї, зокрема й розвиток самостійності школярів.

В умовах соціально-економічного життя сучасного суспільства зростає потреба в самостійних людях, здатних швидко адаптуватися до змінних ситуацій, творчо підходити до розв'язання проблем. Сучасному школяреві необхідно стати активним учасником соціального й духовного розвитку держави, що потребує від нього самостійності в процесі набуття нових знань і вмінь у навчально-виховних закладах і впродовж усього життя.

Значну роль у виконанні цих завдань відіграє початкова ланка школи. Фундаментальність початкової освіти – не лише у формуванні знаннєвої сфери, а й у формуванні ключових компетентностей, які є найважливішим надбанням розвивальної шкільної освіти. З огляду на реалізацію основних засад компетентнісного підходу, початкова школа має спроектувати стратегію організації діяльності молодших школярів з домінуванням пізнавальної активності для досягнення самостійності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку загальної освіти в Україні та інших країнах світу зростає роль досліджень, спрямованих на пошук ефективних принципів формування самостійності молодших школярів у загальноосвітньому просторі початкової школи. Ця проблема стала предметом аналізу вітчизняних психологів і педагогів, зокрема Х. Алчевської, Л. Аристової, Л. Виготського, Є. Голант, Т. Лубенець, А. Макаренка, П. Підкасистого, С. Русової, О. Савченко, М. Савчин, Г. Сковороди, Г. Смотрицького, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інші. Зарубіжні й вітчизняні науковці, які досліджували проблему формування самостійності (Б. Грінченко, Р. Срода, В. Кравець, В. Тюріна, П. Вяткін та ін.), підкреслюють значущість психолого-педагогічного супроводу в умовах початкового навчання.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розкрити особливості розвитку самостійності молодших школярів та її формування за допомогою основних принципів навчання й виховання в умовах початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші наукові педагогічні дані щодо самостійного учіння були здебільшого частиною філософії, яка в той час акумулювала в собі всі знання про природу, людину й суспільство. Філософи античності вважали самостійність визначальною і твердили, що розвиток людини здійснюється якісно лише в процесі самостійного вдосконалення особистості, у процесі самопізнання.

Педагоги античної епохи висловлювалися за розвиток самостійності мислення учнів. Самостійність розглядалася ними і як мета виховання, і як засіб активізації навчання. Ці думки безпосередньо стосувалися організації навчання філософами своїх, іноді дорослих учнів, що деякою мірою можна трактувати як певний вид самостійної роботи.

Педагоги XVIII ст. наголошували на необхідності самостійного пізнання світу, на тому, що навчання учнів має бути належно організовано, оскільки воно відіграє важливу роль у формуванні самопізнання. Саме тому вчені XVIII ст. шукали й намагалися використовувати різні форми організації самостійної роботи в навчальному процесі.

Становлення початкової освіти в Україні припадає на 20-ті роки XX ст. У навчальних закладах у цей період почали активно використовувати різноманітні форми, методи й засоби навчання, серед яких значне місце посідала самостійна робота учнів.

У 50-х–70-х роках XX ст. під впливом соціальних факторів (зміцнення зв'язку зі школою, перегляд змісту освіти, успіхи науково-технічної революції й досягнення психології) теорія самостійної роботи збагатилася висновком про ефективність організації самостійної роботи в підготовці вчителя, який би прагнув до постійного самовдосконалення.

У 80-х–90-х роках XX ст. завдяки проведенню значної кількості групових психолого-педагогічних досліджень самостійна робота в освіті набула наукового вивчення, пояснення й обґрунтування.

Психічний і особистісний розвиток дитини молодшого шкільного віку зумовлюється особливістю соціальної ситуації розвитку – навчанням у початковій школі. Вступ до школи й включення в навчальну діяльність зміцнює соціальний статус дитини, розширює коло її соціальних контактів, сприяє формуванню навичок самостійності. Самостійність молодшого школяра – це вміння ставити перед собою різноманітні завдання й виконувати їх за межами опори й спонукання ззовні [3]. Це пов'язано насамперед з потребою людини виконувати дії за власним усвідомленим спонуканням. Саме тому на перший план

виходять такі особливості розвитку дитини, як пізнавальна спрямованість, довільність психічних процесів, уміння ставити перед собою цілі, планувати й організовувати свою роботу, рефлексія, ініціативність, творча активність.

Молодший шкільний вік – це культурно-історична категорія, що фіксує особливості психічного розвитку дитини з позиції досягнення соціальних завдань і змісту освітнього процесу як невіддільного складника ціннісних пріоритетів певного суспільства. Тож психологічні особливості молодшого шкільного віку як особливої ланки всього шкільного онтогенезу не можуть вважатися незмінними [1, с. 10].

З огляду на це, важливим є твердження про відносно стійкі новоутворення й визначальні риси цього віку, які є підґрунтям і, водночас, розширенням кола ключових аспектів щодо розвитку самостійності.

У цьому віці центром психічного розвитку дитини стає формування довільності всіх психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, організації діяльності). Їх інтелектуалізація, внутрішнє опосередкування відбуваються завдяки первинному засвоєнню системи понять. Довільність виявляється в умінні свідомо ставити цілі, шукати й знаходити засоби їх досягнення, долати труднощі та перешкоди. Протягом усього молодшого шкільного віку дитина вчиться керувати своєю поведінкою, психічними процесами, адже вимоги до неї з перших днів перебування в школі передбачають досить високий рівень довільності. Тому молодший школяр долає свої бажання й здатен керувати своєю поведінкою на основі заданих зразків, що сприяє розвитку довільності як особливої властивості психічних процесів і поведінки.

Виконуючи завдання з різних навчальних предметів, діти шукають найзручніші способи, вибирають і зіставляють варіанти дій, планують їх порядок і засоби реалізації. Чим більше етапів власних дій може передбачити школяр, чим старанніше він може зіставити їх варіанти, тим успішніше контролюватиме виконання завдань. Необхідність контролю й самоконтролю, словесного звіту, самооцінки в навчальній діяльності створюють сприятливі умови для формування в молодших школярів здатності до планування й виконання дій подумки.

Поряд із засвоєнням змісту наукових понять дитина оволодіває способами організації нового для неї виду діяльності – навчання. Планування, контроль, самооцінювання набувають іншого змісту, бо дія в системі наукових понять передбачає чітке виокремлення взаємопов'язаних етапів.

Навчитися вчитися є одним з основних завдань молодшого школяра, що передбачає засвоєння таких дій:

1) самоконтроль, суть якого полягає в зіставленні дитиною своїх навчальних дій та їх результатів з наведеними вчителем еталонами й зразками;

2) самооцінювання, змістом якого є фіксування відповідності чи невідповідності результатів засвоєних знань, набутих навичок вимогам навчальної ситуації;

3) самоорганізація у вивченні навчального матеріалу, підготовка до контрольних і самостійних робіт, виконання творчих завдань тощо, що передбачає вміння планувати час, організувати свою діяльність, контролювати й оцінювати її результати;

4) усвідомлення мети та способів навчання в школі й удома, що є передумовою осмисленої, цілеспрямованої й ефективної навчальної діяльності [6, с. 181].

Засвоєння цих дій означає, що молодший школяр з об'єкта навчання стає його суб'єктом, хоч самодостатнім у цій діяльності він стане пізніше.

У дітей молодшого шкільного віку формується усвідомлення власних дій, психічних станів. Особливість їх навчальної діяльності полягає в тому, що школярі повинні обґрунтувати правильність своїх висловлювань і дій. Багато прийомів такого обґрунтування показує вчитель. Необхідність розрізняти зразки суджень і самостійні спроби їх побудови сприяють формуванню в молодших школярів уміння ніби збоку розглядати й оцінювати власні думки та дії. Це вміння є основою рефлексії (лат. reflexio – відображення) – осмислення своїх суджень і вчинків з погляду їх відповідності задуму й умовам діяльності; самоаналіз [6, с. 182]. Свідченням її є здатність бачити особливості власних дій, робити їх предметом аналізу, порівнювати з діями інших людей. Якщо дошкільник здебільшого орієнтується на індивідуальний досвід, то молодший школяр починає орієнтуватися на загальнокультурні зразки, якими він оволодіває у взаємодії з дорослими й ровесниками.

Рефлексія змінює пізнавальну діяльність молодших школярів, їхнє ставлення до себе й оточення, погляд на світ, змушує не просто брати на віру знання від дорослих, а й виробляти власну думку, власні погляди, уявлення про цінності, значущість учіння. У цьому віці вона тільки починає розвиватися.

Зауважимо, що всі зазначені характеристики необхідні сучасному молодшому школяру, оскільки навчання передбачає самостійну активність особистості й вимагає від неї ініціативи, одночасно розвиваючи її, формуючи готовність до діяльності в нових умовах. Операційна підготовка молодшого школяра до навчання неможлива без цілеспрямованого

формування вмінь і навичок ініціативної діяльності, оскільки саме в цьому віці дитина повною мірою включається в навчальну діяльність, яка стає для неї провідною.

Ініціативність, яку діти виявляють у навчальній діяльності, є інтегральною характеристикою особистості, яка охоплює інтелектуальну, мотиваційну та емоційно-вольову сфери. Розумові здібності становлять лише фундамент цієї ініціативності, визначають операційні можливості дитини, але вони не виявляються безпосередньо, а лише крізь призму мотиваційної та емоційно-вольової структур особистості. Ці структури, зазвичай, можуть гальмувати або стимулювати вияв розумових здібностей, визначаючи, таким чином, широту й глибину пізнавального процесу. Загалом ініціативність у навчальній діяльності, безумовно, є підґрунтям для формування творчості дитини, тому що її феномен полягає у виході за межі вимог певної ситуації [7, с. 39].

Творчість дає дитині можливість актуалізувати свої потреби, інтереси, здібності, знаходити форми прояву індивідуальної активності. Творче самовираження сприяє усвідомленню особистісної ваги, емоційному розкріпаченню, зростанню впевненості у власних силах. У зв'язку з цим все більшої теоретичної і практичної значущості набуває залучення учнів до творчої діяльності, створення необхідних умов для формування творчої активності школярів. Творча активність молодшого школяра – це найвищий рівень активності дитини, який виражається в здатності активізувати її природні нахили та здібності, у вмінні нестандартно мислити, генерувати ідеї за умови відповідної мотивації та високого розвитку психічних процесів [5].

Творчу активність необхідно розглядати в єдності двох сторін. Перша (пов'язана з поняттям «творчість») являє собою комплекс якостей і властивостей особистості, який сприяє повній реалізації її творчого потенціалу й виражається в оригінальному, своєрідному мисленні й емоційності. Друга (пов'язана з поняттям «активність») – ініціативність, енергійність, самостійність творчих дій і поведінки, мотивом яких слугує потреба в самореалізації [1; 5]. За умов педагогічного впливу, творча активність може формуватися в діалектичній єдності ініціативи та ентузіазму з відповідальністю, організованістю, чіткістю дій; самостійності з дисциплінованістю; продуктивної сторони діяльності з репродуктивною; творчості з нормативністю та традиціями. В учнів виробляються такі навчальні компетенції, завдяки яким діти вміють обдумувати свої дії та встановлювати взаємозв'язок між новими й раніше набутими знаннями, ухвалювати альтернативні рішення,

а також вчатися зосереджувати свою увагу, бути активними, планувати власне навчання, формулювати й висловлювати власні думки, довіряти членам спільноти, цінувати індивідуальні особливості кожного.

Формування навчальних компетенцій є неможливим без формування самостійності молодшого школяра. Саме принципи неперервності, наступності освіти й комфортності розвитку дитячої особистості дають змогу створювати середовище, у якому новоутворення цього віку максимально розвиваються, що сприяє виробленню самостійності. Це є основою для розвитку й формування відповідальності в наступному віковому періоді.

Щодо принципу неперервності освіти, то він реалізується, як це зазначено в «Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті», шляхом забезпечення наступності й перспективності змісту й координації навчально-виховної діяльності на етапі початкової ланки освіти, яка функціонує як продовження попередніх, і передбачає підготовку дітей до переходу на наступні етапи навчання. Неперервна освіта відкриває можливості для досягнення цілісності й наступності в навчанні й вихованні, перетворення освіти на «процес, що триває все життя». Отже, чинниками феномена «неперервність» є наступність, спадкоємність, перспективність, які забезпечують цілісність освіти [4, с. 82].

Сутність принципу наступності розкривається за допомогою його провідної функції – забезпечення літичного (за термінологією Л. Виготського) розвитку дитини впродовж перехідних вікових періодів. Саме наступність запобігає кризовим явищам у психічному розвитку особистості.

Отже, принцип наступності й перспективності в розвитку особистості дитини на межі дошкільного й молодшого шкільного віку є одним з провідних принципів літичного переходу дитини до нового вікового періоду її життя.

Реалізація принципу комфортності здійснюється завдяки фактору, що містить два такі складники, як педагогічні кадри й особистість педагога. Використання цього фактора сприяє забезпеченню комфортних взаємовідносин у системі «дитина-дорослий», «дорослий-дитина», позитивно-емоційного тла життєдіяльності дитини, а також наступності й перспективності в організації діяльності й формування самостійності дітей початкової ланки освіти.

Щодо першого складника названого вище фактора принципу комфортності – педагогічні кадри, то йдеться про підготовку й перепідготовку педагогічних кадрів у системі вищої освіти й формування професійної компетентності, що

відповідає вимогам сучасності. Зміст професійної компетентності сучасного фахівця – це знання предмета, методики його викладання, теоретичних засад педагогіки, психології, фізіології тощо. Тому потрібно переглянути й серйозно доопрацювати програми з педагогіки, дитячої психології, дошкільної та початкової школи, скоригувати фахові методики навчання й виховання дітей в обох ланках освіти для забезпечення принципів наступності й перспективності.

Другий складник цього ж фактора принципу комфортності забезпечує розвивальне формування самостійності й гуманістичні взаємовідносини в системі «дитина-педагог», «педагог-дитина». Характеризуючи особистість учителя початкових класів, доцільно наголосити на необхідності поєднання професійних якостей учителя з його людськими рисами, зокрема такими, як любов

до дітей, чесність, толерантність, принциповість, справедливість, повага до іншого, співчуття іншій людині тощо [2, с. 95].

Висновки. Реалізація означених принципів організації життєдіяльності особистості впродовж молодшого шкільного дитинства й розвиток новоутворень цього віку сприятимуть формуванню самостійності, збереженню унікальності, своєрідності й самобутності кожного учня, що допоможе йому уникнути дискомфорту, коли він опиниться в новій соціальній ситуації розвитку.

Подальше дослідження окресленої проблеми передбачає вивчення особливостей сучасного сімейного виховання молодших школярів, а також розробку форм і методів роботи початкової школи з сім'єю для формування самостійності молодших школярів.

Список використаних джерел

1. Бех І. Молодший школяр у вікових закономірностях / І. Бех // Початкова школа. – 2015. – № 1. – С. 10–13.
2. Гончарук О. Роль учителя у формуванні самосвідомості учнів початкової школи / О. Гончарук // Молодь і ринок. – 2009. — № 7. – С. 93–97.
3. Гречко С. Формирование учебной самостоятельности школьников на уроках математики [Електронний ресурс] / С. Гречко, С. Щербатова // Фестиваль педагогических идей «Открытый урок». – Режим доступу : <http://festival.1september.ru/articles/589015> (15.11.2015).
4. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / Богуш А. М., Гавриш Н. В., Курінна С. М., Печенко І. М.; наук. ред. А. М. Богуш; за заг. ред. Н. В. Гавриш. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 368 с.
5. Савченко О. В. Формування творчої активності молодшого школяра засобами сучасних педагогічних технологій [Електронний ресурс] / О. В. Савченко // «Учитель року – 2011». – Режим доступу : <http://bibl.com.ua/informatika/5500/index.html> (15.11.2015).
6. Савчин М. В. Вікова психологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – 360 с.
7. Старицька О. Розвиток інтелектуальної ініціативи засобами інтерактивного навчання / О. Старицька // Рідна школа. – 2006. – № 6. – С. 39–41.

Рецензент: Молодиченко В.В. – д.філософ.н., професор

Відомості про авторів:

Лариса Журавльова Станіславівна

laura.69@list.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
Запорізька область, 72312, Україна;

Сергєєва Людмила Вікторівна

wigular@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
Запорізька область, 72312, Україна
doi: [dx.doi.org/nvmdpu.v0i15.1260](https://dx.doi.org/10.15126/nvmdpu.v0i15.1260)

Матеріал надійшов до редакції 24.11.2015 р.

Прийнято до друку 15.12.2015 р.

References

1. Bekh, I. (2015). The junior pupil in the laws of age. *Pochatkova shkola*, 1, p.p. 10-13. [in Ukrainian].
2. Honcharuk, O. (2009). The role of the teacher in shaping the identity of elementary school pupils. *Molod' i rynek*, 7, p.p. 93-97. [in Ukrainian].
3. Grechko, S., Shcherbatova, S. Formation of schoolchildren's learning independence at lessons of Mathematics. *Teaching ideas festival "Open Lesson"*. Retrieved from <http://festival.1september.ru/articles/589015>. [in Russian].
4. Bohush, A. M., Havrysh, N. V., Kurinna, S. M. (2006). *Children and society: features of socialization of preschool and primary school age children: monograph*. Luhansk: Alma Mater. [in Ukrainian].
5. Savchenko, O.V. Formation of the junior pupil's creative activity by means of modern educational technologies. *"Teacher of the Year – 2011"*. Retrieved from <http://bibl.com.ua/informatika/5500/index.html>. [in Ukrainian].
6. Savchyn, M. V. (2005). *Developmental psychology: textbook for students of higher educational institutions*. Kyiv. Akademydav. [in Ukrainian].
7. Starytska, O. (2006). Development of intellectual initiative by means of interactive training. *Ridna shkola*, 6, p.p. 39-41. [in Ukrainian].